

РОЛЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто формування культури особистості в сучасній українській сім'ї, проаналізовано роль сім'ї у соціалізації особистості. Значна увага приділена культурно-освітньому і виховному потенціалу сім'ї та її впливу на формування культури особистості. Досліджуються наукові підходи до вивчення сім'ї як соціально-культурного явища в українському суспільстві. Доводиться, що сучасна українська сім'я є головною ланкою у вихованні особистості та формуванні її культури.

Ключові слова: українська сім'я, культура, особистість, виховання, соціалізація.

Українське суспільство вступило на якісно новий етап розвитку, в якому домінуючими є інформаційні технології та глобалізаційні процеси. За словами американського футуролога Елвіна Тоффлера, знання та культура на цьому етапі набувають значно більшої ваги, ніж будь-коли. За таких умов суспільство стає більш людиноцентристським, а індивідуальний розвиток особистості, з одного боку, стає основним показником прогресу, а з іншого – головною передумовою подальшого розвитку суспільства. Дитина потрапляє в певне людське середовище з уже сформованою культурою, ментальністю, сімейними традиціями тощо. Проте особистістю вона стає лише в процесі соціалізації, засвоївши все те, що є в її оточенні, перш за все культуру.

Культура висвітлює та забезпечує процес входження людини у світ, відкриття нею власного буттєвого горизонту через усвідомлення причетності до загальнолюдського древа. Безумовно, таке розуміння культури дає змогу зрозуміти зв'язок між різними сферами духовно-практичного освоєння дійсності, до яких належать право, філософія, мистецтво, психологія [2, 105].

Процеси становлення особистості великою мірою визначаються специфічними соціокультурними факторами, сформованими століттями історичного розвитку. Серед таких фундаментальних факторів заслуговує на першочергову увагу такий соціальний інститут, як сім'я.

Сім'я – першооснова суспільства, певна соціальна група, в якій найбільшою мірою проявляються індивідуальні особливості кожного з батьків, дітей, інших членів родини; реалізуються потреби; формується поведінка особистості; відбувається самопізнання, самоактуалізація та соціалізація. Саме ці фактори істотно впливають на зміст виховання майбутніх молодих людей, визначаючи певні тенденції [4, 193].

За своїми характеристиками сім'я є динамічною диференційованою соціальною структурою, яка проходить різні етапи становлення і розвитку, вдосконалюється через виконання своїх функцій, збагачує зміст життєдіяльності людей і робить свій внесок у скарбницю матеріальних та духовних цінностей народу. Її особливістю є матеріальна і моральна відповідальність членів сім'ї один перед одним і перед суспільством у цілому. Виходячи з цих теоретичних обґрунтувань, сучасна сім'я є головною ланкою у вихованні особистості, її соціалізації поряд з державними, виробничими і громадськими організаціями, закладами освіти, культури і мистецтв. Споконвіку для нашого народу найвищими і святими були ідеали сім'ї як першооснови життя людини, своєрідної фортеці, яка забезпечує розвиток і захист найкращих якостей особистості; праці як найповнішої форми вияву творчих здібностей і можливостей людини, джерела достатку й радості, забезпечення повноцінного життя родини; духовності і гуманного ставлення до навколишнього середовища та людей; громадянства як відчуття особистої належності до рідної землі, держави, роду, способів життя, традицій і звичаїв тощо.

Соціально-культурній сфері та її впливу на особистість присвятили низку праць українські науковці, зокрема: дослідженню вільного часу і дозвілля щодо гармонійного розвитку особистості (А. Аза, Г. Головаха, О. Ковтун, В. Піча, О. Семашко, Н. Цимбалюк); вивченню місця і ролі культурно-освітньої діяльності у духовному розвитку особистості (Т. Алексєєнко, С. Анісімов, І. Барвінок, О. Гавеля); виявленню особливостей виховання дітей у традиційній українській родині (О. Вишневський, А. Даник, О. Постовий); дослідженню соціально-культурних та морально-естетичних процесів, дозвілєвої діяльності сім'ї (Н. Бабенко, К. Гайдукевич) та ін.

Проте наукові дослідження, що вивчають роль української сім'ї у формуванні культури особистості, практично відсутні. Тому об'єктом нашого дослідження є культура особистості, предметом – роль сучасної української сім'ї у формуванні культури особистості. Відповідно до визначеної мети поставлено такі завдання: на основі вивчення джерел та наукової літератури узагальнити стан наукового опрацювання досліджуваної проблематики; з'ясувати роль сім'ї у соціалізації особистості; виявити культурно-виховний потенціал сім'ї; проаналізувати вплив сім'ї на формування культури особистості.

За Аристотелем, сім'я – перший вид спілкування людей. Вона є первинним осередком, з якого виникла держава. Об'єднання кількох сімей грецький мислитель називає "поселенням", вважаючи його перехідною формою від сім'ї до держави. Будучи малою соціальною групою, сім'я водночас є соціа-

льним інститутом – відносно стійкою формою організації соціального життя, яка забезпечує стійкість зв'язків і стосунків у межах суспільства. Правомірність цього твердження зумовлена функціями, притаманними соціальному інституту загалом. До них належать: створення для своїх членів можливостей задовольнити власні потреби та інтереси; регулювання діяльності членів суспільства в рамках соціальних стосунків; забезпечення стійкості суспільного життя; забезпечення інтеграції прагнень, дій та інтересів індивідів; здійснення соціального контролю [5, 622].

За Л. Морганом, сім'я, з одного боку – це замкнений соціальний інститут, що протистоїть зовнішнім деструктивним впливам. Позбавлення сім'ї внутрішнього світу призводить до її розладу. З іншого – сім'я – це відкритий соціальний інститут, який взаємодіє із суспільством, що сприяє розвитку її членів, допомагає задовольнити власні потреби в стосунках з іншими людьми, породжує в них відчуття безпеки і захищеності. Як продукт суспільного розвитку сім'я перебуває в постійному русі, є не змінною, а переходить від нижчої форми до вищої в міру того як суспільство розвивається від нижчого щабля до вищого [8, 142].

Історія досліджує виникнення сім'ї та її форми у різні періоди історії. В центрі уваги економіки знаходиться сім'я або господарство як економічний, головним чином споживчий осередок, хоча в умовах переходу до ринкової економіки їй дедалі більше відводиться місце господарської виробничої одиниці. Етнографічні дослідження пов'язані з вивченням особливостей укладу життя і побуту сімей з різними етнічними характеристиками. Для демографії основний інтерес має питання про роль сімейної структури населення у його відтворенні. Соціальна психологія акцентує увагу на дослідженні сімейних конфліктів і динаміки розвитку сімейних груп. Педагогіка в основному займається вивченням виховної функції сім'ї як одного з важливих факторів формування особистості. Правову науку цікавлять питання правовідносин між подружжям, між батьками і дітьми тощо.

Французький науковець у царині філософії політики П. Рікер вважає цінності виявом "глобального феномена цивілізації", які формують етичні засади політики, зокрема етику переконання. Вчений писав, що цінності є тією самою "субстанцією життя народу; що виражається, по-перше, в його практичних звичаях, які повною мірою є проявом статичності цінностей". "Під цією оболонкою практичних звичаїв, – продовжує П. Рікер, – ми знаходимо традиції, які є живою пам'яттю цивілізації, а у глибині те, що, мабуть, є самим ядром феномена цивілізації, тобто ансамбль уявлень і символів, якими одна група людей виражає своє пристосування до реальності, інших груп та історії" [3, 158].

Виходячи з історичних і сучасних концепцій особистості, епіцентром культури, її вищою духовною цінністю є людина, як стверджує сучасний науковець Н. Бабенко. Людина набуває своєї духовної сутності, стає частиною людства, оволодіваючи культурою і розвиваючи її. Культурна сутність людини є системоутворюючим компонентом її цілісності. Серед найважливіших ланок народної системи виховання відзначимо громадську, колектив ровесників. Так, згідно з традиціями, сім'я несла повну відповідальність за виховання дітей, підготовку їх до життя та праці. У ній дитина набувала морально-естетичних цінностей, проходила трудову підготовку. Наставниками дітей постійно були батько і мати, старші члени родини. Висловлюючи похвалу або осуд родині за виховання дітей, громада виявляла своє ставлення до виконання батьками їхніх соціальних функцій [1, 143].

Людина – продукт соціалізації, вона стає людиною через спілкування з іншими людьми. Людство знає чимало прикладів, коли дитина, потрапляючи в ранньому віці у середовище тварин, вижила, але не ставала людиною. Причина, як відомо, полягала у відсутності можливості наслідувати, а особливо – спілкуватися з людьми.

Відомий американський психолог-екзистенціаліст Мей Ролло зазначає: "Якщо немає життєвих цінностей, то залишається один лише відчай". Ось чому традиційні українські цінності та ідеали, про які говорять науковці у своїх працях, відображають, зокрема, прагнення людини до свободи, державності, поваги до мови, історично-культурних та духовних здобутків народу, любові до рідної землі, шанування батьків, старших, родинних зв'язків та традицій, справедливості, мудрості, доброзичливості та багато іншого. На цих засадах і має вибудовуватися зміст поглядів сучасної молоді особистості.

Як бачимо, надзвичайна складність, багатомірність та неоднозначність понять доводить, що цінності у соціально-культурній сфері є тими досягнутими переконаннями людства, які формувались і продовжують розвиватись в умовах трансформацій. Спадкоємність поколінь – це процес взаємної передачі, засвоєння, збереження та використання матеріальних, духовних цінностей, соціальної інформації і досвіду попередніх та співіснуючих поколінь. Особливостями такої передачі у сучасній Україні є: по-перше, те, що цей процес відбувається в умовах не тільки зміни поколінь, а й зміни політичної, економічної та соціальних структур; по-друге, пріоритетного значення набуває не міжпокоління спадкоємність, а запозичення, як правило, елементів субкультур західних країн; по-третє, девальвація духовних цінностей та норм попередніх поколінь ускладнює передачу їх наступним поколінням. Проблеми в соціально-економічному становищі українського суспільства на сучасному етапі, зниження рівня життя більшості населення, його розшарування, знецінення традиційних моральних норм і цінностей, пропаганда жорстокості і насилля, бездуховності, невизначеності в оцінці подій історичного минулого українського народу негативно вплинули на моральні цінності сучасної молоді. Основними поняттями для останньої повинні стати: родина, рід, родовід, народ Такий закономірний шлях розвитку кожної особистості. Виходячи з цього, вже сьогодні можна окреслити деякі тенденції становлення молоді особис-

тості в сучасних умовах України, адже найважливішим і найбільш суттєвим соціальним інститутом, що впливає на формування цінностей особистості та формування її культури, є сім'я.

Сім'я в Україні потрапила під вплив трансформаційних соціально-культурних та політичних процесів і перетворень, які неодноразово відобразились на ній та призвели до значних змін у її функціонуванні. Соціально-економічні умови життєдіяльності відображаються на взаємовідносинах: посилюється конфліктність, руйнуються усталені морально-етичні засади функціонування повноцінної сім'ї. Дисфункції проявляються в економічній, правовій та моральній незахищеності сім'ї, зниженні її ролі у соціалізації та вихованні дітей, що суттєво впливає на сучасну молодь. Цей вплив здійснюється на ґрунті емоцій, культури, внутрішніх правил та можливостей сімейних ресурсів.

Соціально-економічна, політична та культурна трансформація суспільства, діяльність навчально-виховних закладів різного рівня, засобів масової комунікації становлять зовнішні фактори виховного потенціалу сучасної української сім'ї. До внутрішніх факторів належать сімейні стосунки, їхній характер. Саме вони є головним ресурсом виховного потенціалу сім'ї.

Проте сучасна українська сім'я не реалізує всебічно великий виховний потенціал, що залежить від багатьох чинників суспільного, передусім економічного, життя, позначених як позитивними, так і негативними тенденціями. Ця особливість зумовлює необхідність детального аналізу тенденцій, можливостей та обмежень щодо реалізації виховного потенціалу української родини та забезпечення розвитку особистості в сучасних умовах. Тому вивчення соціально-культурної та психолого-педагогічної ситуації у процесі сімейного виховання молоді особистості в умовах сьогодення має стати підґрунтям подальшого формування та розвитку державної політики у сфері виховання.

Сім'я виступає і як середовище, що впливає на молоду людину, і як суб'єкт виховного процесу, її сукупні виховні можливості зумовлені різними чинниками, рівнем загальної та педагогічної культури, можливостями їх реалізації (зокрема, матеріальні та побутові умови, структура і тип сім'ї, наявність вільного часу, форма дозвілля, сімейна субкультура тощо), характером взаємостосунків і ступенем взаємоузгодженості батьків у питаннях виховання, їхніми індивідуальними особливостями – темпераментом, моральними якостями, комунікативними здібностями, станом здоров'я, віком, а отже, загальними і власним досвідом виховання, ціннісними орієнтаціями та їхньою ієрархією.

Зміст виховання відображає спеціально утворену систему благодетельних впливів батьків на дітей з метою виховання у них бажаних якостей, які є основою підготовки до життя, засвоєння позитивного досвіду попередніх поколінь та вироблення нових підходів до подальшого розвитку суспільства і суспільних відносин на ґрунті національної і вселюдської гуманістичної культури.

Змістом виховання особистості у сучасній українській родині має стати інтегрована національна та вселюдська гуманістична культура людей в інтерконтинентальному просторі. Зміст виховання має відображати й утверджувати у свідомості й діяльності сучасної молоді найвищі національні та вселюдські духовні, гуманістичні, морально-етичні, естетичні, фізичні, громадські й трудові ціннісні орієнтації та практичну діяльність сучасної української сім'ї в умовах незалежної держави [4, 191].

Сім'я має сприяти збереженню духовних і культурних цінностей народу, його внутрішніх і зовнішніх ознак – свідомості й самосвідомості, ставлення до праці, громадянства та взаємодії з іншими державами і народами. С. Кримський висловлює такі слушні думки про сутність і значущість особистісних еталонів для життя нації: "...особистість – не одичне і навіть не особливе, а монадне утворення, бо вона може репрезентувати весь Всесвіт, стиснений в межах реального індивідууму... Здатність репрезентувати свій час, свій народ, національну культуру, соціум потенціюється для всіх, хоча й реалізується мірою конституювання особистості та її духовного розвитку. Більш того, така здатність набуває все більшого соціологічного значення. Гасло соборності, авторитарності колективного, партійного фактора суспільно-політичного життя починає витискуватися гаслом особової репрезентації індивіда. Принцип плеяди (колективу) доповнюється принципом монади. У ціннісній свідомості людей ХХ століття такі монадні особистості, як Махатма Ганді та М.-Л. Кінг, Я. Корчак і мати Марія, А.Д. Сахаров і О.І. Солженицин важать значно більше, ніж наймасовіші політичні партії. Сама особистість у її монадному здійсненні набуває функції автопортрету людської спільноти" [7, 29].

На думку М. Слюсаревського, український менталітет має такі риси: працьовитість, хазяйновитість, глибокий емоційний зв'язок з краєм, миролюбна вдача, гостинність, турбота про родину, рішучість, хоробрість у справі захисту Батьківщини, індивідуалізм, інтроверсивність, спрямованість на самовдосконалення, демократизм, толерантність, гіпертрофоване волелюбство, що межує з анархічністю, глибинна емоційність, стриманість, поєднання елегічних настроїв з нездоланим оптимізмом, розвинута уява, яка знайшла свій вияв у народному мистецтві [6, 209].

Отже, сучасна сім'я є головною ланкою у вихованні сучасної особистості, формуванні її культури. В українській родині завжди чітко вирізнялися її ідеї, суттю своєю вкорінені в життя народу, його свідомість, працю й творчу діяльність.

Українська сім'я має формувати культуру, духовність та культивувати такі якості й особливості характеру особистості, як: повага до батьків і відданість сім'ї, родині, готовність до взаємодопомоги; сформованість національної свідомості і самосвідомості, любов до рідної землі й народу, відданість Україні; розуміння і відчуття духовної єдності поколінь, повага до жінки-матері, національної культури й історії рідного народу; сформованість високої мовної культури, досконале володіння українською

мовою як державною, що є основою національної культури; шанобливе ставлення до культури, звичаїв, традицій народів, що населяють Україну, та народів світу; усвідомлення власної національної гідності, честі, внутрішньої свободи, гордості за свою землю і народ; всебічний і гармонійний розвиток особистості, готовність до розумової і фізичної праці, захисту рідної землі, розуміння законів розвитку природи, суспільства; дотримання принципів вселюдської і народної моралі – правдивості, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, гуманного ставлення до людини і довкілля тощо.

Виходячи з вищезазначеного, можна констатувати, що соціокультурні цінності прищеплюються і передаються з покоління в покоління, а сучасна українська сім'я відіграє найвагомішу роль у формуванні культури особистості та її соціалізації.

Література

1. Бабенко Н.Б. Вплив соціально-культурної сфери на соціалізацію особистості // Культура і сучасність / Н.Б.Бабенко. – К.: ДАКККіМ, 2008. – №1. – С.141-147.
2. Гужва О.П. Культура як усвідомлений досвід людства // Культура і сучасність / О.П. Гужва. – К.: ДАКККіМ, 2008. – №1. – С.105-109.
3. Демидов А.И. Категория "политическая жизнь" как инструмент человеческого изменения политики / А.И. Демидов // Полис. – 2002. – №3. – С.156-162.
4. Постовий В. Г. Тенденції виховання дітей і молоді в сучасній українській сім'ї // Особливості соціальної молодіжної політики в Україні та ФРН на сучасному етапі / В.Г.Постовий. – К.: МАУП, 2004. – 336с.
5. Рогалевич Н. Н. Краткий словарь по философии. Более 1000 статей / Рогалевич Н. Н. – Минск, 2008. – 832 с.
6. Слюсаревський М. М. Український менталітет: ретроспективи і перспектива // Ілюзії і колізії / М. Слюсаревський. – К.: Гнозис, 1998. – 234 с.
7. Пахомов Ю. Н. Пути и перепутья современной цивилизации / Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В. – К.: Благотворительный фонд содействия развитию социальных и экономических наук "Международный деловой центр", 1998. – 432 с.
8. Титаренко Т.М. Запобігання емоційному вигоранню в сім'ї як фактор гармонізації сімейних взаємин / Т.М.Титаренко. – К., 2007. – 142 с.

References

1. Babenko N.B. Vplyv sotsialno-kulturnoi sfery na sotsializatsiiu osobystosti // Kultura i suchasnist / N.B.Babenco. – K.: DAKKKiM, 2008. – №1. – S.141-147.
2. Huzhva O.P. Kultura yak usvidomlenyi dosvid liudstva // Kultura i suchasnist / O.P. Huzhva. – K.: DAKKKiM, 2008. – №1. – S.105-109.
3. Demidov A.I. Kategoriya "politicheskaya zhizn" kak instrument chelovecheskogo izmeneniya politiki / A.I. Demidov // Polis. – 2002. – №3. – S.156-162.
4. Postoviy V. H. Tendentsii vykhovannia ditei i molodi v suchasni ukrainskii simi // Osoblyvosti sotsialnoi molodizhnoi polityky v Ukraini ta FRN na suchasnomu etapi / V.H.Postoviy. – K.: MAUP, 2004. – 336s.
5. Rogalevich N. N. Kratkiy slovar po filosofii. Boleye 1000 statey / Rogalevich N. N. – Minsk, 2008. – 832 s.
6. Sliusarevskiy M. M. Ukrainskyi mentalitet: retrospektyvy i perspektyva // Iliuzii i kolizii / M. M.Sliusarevskiy. – K.: Hnozyz, 1998. – 234 s.
7. Pakhomov Yu. N. Puti i pereputya sovremennoy tsivilizatsii / Pakhomov Yu.N., Krymskiy S.B., Pavlenko Yu.V. – K.: Blagotvoritelnyy fond sodeystviya razvitiyu sotsialnykh i ekonomicheskikh nauk "Mezhdunarodnyy delovoy tsentr", 1998. – 432 s.
8. Tytarenko T.M. Zapobihannia emotsiinomu vyhoranniu v simi yak faktor harmonizatsii simeinykh vzaiemyn / T.M.Tytarenko. – K., 2007. – 142 s.

Шевченко А. А. Роль современной украинской семьи в формировании культуры личности

В статье рассмотрено формирование культуры личности в современной украинской семье, проанализировано роль семьи в социализации личности. Значительное внимание уделяется культурно-образовательному и воспитательному потенциалу семьи и ее влиянию на формирование культуры личности. Исследуются научные подходы к изучению семьи как социально-культурного явления украинского общества. Обосновывается, что современная семья – главная ячейка воспитания современной личности и формирования ее культуры.

Ключевые слова: украинская семья, культура, личность, воспитание, социализация.

Shevchenko A. The Role of the Modern Ukrainian Family in the Formation of Cultural Identity

The article deals with the formation of cultural identity in modern Ukrainian family, analyzes the role of family socialization features. Considerable attention is given to cultural and educational potential of the family and its influence on the cultural identity formation.

Process of identity formation is always largely determined by the specific socio-cultural factors which were shaped by centuries of historical development. Family as a social institution deserves priority attention among those fundamental factors.

Family – first principle of society. It is a certain social group in which most individual characteristics of the parents, their children and other family members showed through their behavior and personality development which are formed with self-knowledge, self-actualization and socialization of its members.

Family by its characteristics is a social structure that goes through various stages of growth and development and through improved performance of its functions. It enriches the treasury of material and spiritual values of the people. The material and moral responsibility of family members to each other and to society is the main feature on the basis of these theoretical studies, modern family has to become a key element in the individual's education and socialization.

Proceeding with historical and modern conceptions of identity, a person in the epicenter of culture, is the highest spiritual value which becomes its spiritual essence and a part of humanity. The person develops it through culture. The cultural essence of personality is the backbone component of its integrity.

Cultural values in the socio-cultural sphere are achieved by the beliefs of humanity that were formed and still continue to grow in the transformation of the socio-historical situation. The succession of generations is a process of mutual transfer, assimilation, storage and use of material and spiritual values, social information and experience of previous generations where the family plays an important role.

The family in Ukraine falls under the influence of transformation of socio-cultural and political processes and transformations. They reflect on it and led to significant changes in their functioning. Socio-economic conditions of life appear in the relationship: increasing conflict, collapsing the established ethical principles of operation of the complete family. Dysfunctions increased in economic, legal and moral vulnerability of families, reducing their role in the socialization and education of children. This affects today's youth significantly. This effect is motivated by emotion, culture, internal rules and possibilities of family resources.

However, the modern Ukrainian family does not realize its great educational potential. It depends on many social factors, especially economic life marked both positive and negative trends. This feature needs detailed analysis of trends, opportunities and constraints for the implementation of the educational potential of Ukrainian families. It ensures the development of the individual in the modern world. Therefore, the study of socio-cultural and psycho-educational situation in the family upbringing of the young generation has to become a basis for further development of public policy in education.

The content of individual's education in modern Ukrainian family should be integrated into national and humanist culture of the people in Intercontinental area. Content of education should reflect and establish the highest national and universal value orientation in the minds of modern and young people: spiritual, cultural, humanistic, ethical, aesthetic, physical, social and labor. It should also reflect the practice of modern Ukrainian family in the independent state.

Based on these theoretical studies, the modern family is a major element in the education of contemporary identity and in shaping its culture. In Ukrainian family, its ideas were always clearly distinguished and rooted in the depths of people's life, minds, work and creativity. At all times ideals of the family were the highest and most sacred for our people. Family was considered to be a fundamental principle of human life, a kind of fortress, which provided development and protection of personality's best qualities, including: labor as the most complete form of expression and creativity of human capabilities, sources of wealth and pleasure; spirituality as a synthetic form of understanding the world and ourselves in the same high moral dimension of creative and humane attitude to the environment and people.

Ukrainian family has to cultivate such qualities of character and personality characteristics as: respect for parents and family devotion, commitment to mutual support, formation of national consciousness and identity, love for the land and people, formation of high language culture, respect the culture, customs and traditions of the peoples who inhabit the Ukraine, and the peoples of the world. Family has to look after their national dignity, honor, inner freedom, pride for their land and the people. The principles of all mankind and public morality – truth, justice, patriotism, kindness, diligence, humane treatment of the environment, a comprehensive and harmonious development of the individuals.

Based on the above, we can say that social and cultural values are instilled and transmitted from generation to generation, and modern Ukrainian family plays the most substantial role in shaping of cultural identity and socialization.

Key words: Ukrainian family, culture, personality, upbringing, socialization.